

ӘЛЕМДЕГІ

АДАМ

ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ

ЖАҒДАЙЫ

2026 СӘУІР

AMNESTY
INTERNATIONAL

AMNESTY INTERNATIONAL

Amnesty International – 10 миллион адамнан тұратын қозғалыс, ол барлығымыздың бойымыздағы адамгершілікті жұмылдырады және өзгеріс үшін науқан жүргізеді, осылайша біз бәріміз адам құқықтарымызды пайдалана аламыз. Біздің көзқарасымыз – билік басындағылар өз уәделерін орындайтын, халықаралық құқықты құрметтейтін және есеп беретін әлем болу керек. Біз кез келген үкіметтен, саяси идеологиядан, экономикалық мүдделерден немесе діннен тәуелсізбіз және негізінен мүше жарналары мен жеке қайырымдылықпен қаржыландырыламыз. Біз барлық жердегі адамдарға ынтымақтастық пен жанашырлық таныту қоғамымызды жақсы жаққа өзгерте алады деп санаймыз.

Amnesty International бейтарапты. Біз егемендік, аумақтық даулар немесе өзін-өзі билеу құқығын жүзеге асыру үшін қабылдану мүмкін халықаралық саяси не құқықтық келісімдер мәселелері бойынша ешқандай қағида ұстанбаймыз. Осыны және мемлекеттердің жауапкершілігіне назар аударуға қызығушылығымызды ескере отырып, әлемдегі адам құқықтары туралы ақпараттымызды негізінен өз аумағындағы адам құқықтарының жағдайына жауапты мемлекеттерге сәйкес ұйымдастырамыз.

Алғаш рет 2026 ж. Amnesty International Ltd жарыққа шығарды

Peter Benenson House,
1, Easton Street,
Лондон WC1X 0DW
Бірлескен Корольдік

© Amnesty International 2026
Индекс: POL110/0320/2026
ISBN: 978-0-86210-512-9

Түрнұсқа тілдері: ағылшын және испан тілдері

Басқаша көрсетілмеген жағдайда, осы құжаттағы мазмұн Creative Commons (атрибуция, коммерциялық емес, туындыларсыз, халықаралық 4.0) лицензиясы бойынша лицензияланған.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Көбірек ақпарат алу үшін сайтымыздағы рұқсат беру парақшасына өтіңіз: amnesty.org

Бұл есепте 2025 жылғы ұлттық және аймақтық деңгейдегі адам құқықтары саласындағы негізгі оқиғалар құжатталды, сондай-ақ адам құқықтары саласындағы маңызды мәселелердің жаһандық талдауы ұсынылады. Оған Amnesty International 2025 жылы адам құқықтары жағдайын бақылаған елдер немесе аумақтар туралы жарияланған материалдар кіреді.

Белгілі бір елдің немесе аумақтың болмауы Amnesty International ұйымын алаңдататын адам құқықтарының бұзылуы жыл ішінде орын алмағанын білдірмейді. Қайсыбір елдің жағдайы туралы ақпаратты енгізу уақыты Amnesty International ұйымының алаңдаушылығы ауқымы мен тереңдігін салыстырғанға негіз болмайды. Бұл баяндамада өлім жазасын қолдану кеңінен қамтылмаған, себебі Amnesty International ұйымы өлім жазасы мен өлім жазасын орындау туралы бөлек жыл сайынғы жаһандық есеп шығарады.

ӘЛЕМДЕГІ

АДАМ

ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ

ЖАҒДАЙЫ

2026 СӘУІР

МАЗМҰНЫ

ӘЛЕМДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

Еуропа мен Орталық Азияның Аймақтық

Шолуы 8

Қазақстан 18

Қырғызстан 20

Ресей 23

ӘЛЕМДЕГІ

АДАМ

ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ

ЖАҒДАЙЫ

ЖАҒАНДЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ
ШОЛУ

ЕУРОПА МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ АЙМАҚТЫҚ ШОЛУЫ

ШЫҒЫС ЕУРОПА ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ

Аймақ жалпыға бірдей адам құқықтары мен халықаралық сот төрелігі жүйесін құрметтеу жаһандық эрозиясы бойынша алдыңғы қатарда. Ресей Украинаға қарсы агрессиясын жалғастырып, халықаралық құқықта бекітілген басқа да қылмыстар жасау арқылы, соның ішінде бейбіт тұрғындарға жаппай шабуыл жасау және маңызды инфрақұрылымды нысанаға алу арқылы осы тенденцияны жалғастырды. Бейбіт тұрғындар азаптың ауыртпалығын өздері көтеріп жатыр.

Осыған байланысты адам құқықтары барған сайын транзакциялық сипатқа ие болды. Беларусь тұтқындарды босату арқылы АҚШ санкцияларынан құтылды, ал сирек минералдар мен энергетикалық ресурстарды іздеу Украинада және одан тыс жерлерде адам өміріне қатысты алаңдаушылықтан басым болды. ЕО-Орталық Азия алғашқы саммиті Орталық Азияда халықаралық адам құқықтары жөніндегі міндеттемелерді жалғасты орындамау аясында өтті. Өзінбайжанның адам құқықтары саласындағы нашар көрсеткіштеріне қарамастан, ЕО және басқа да халықаралық тараптар Ресей мұнайы мен газына балама ретінде осы елмен энергетикалық ынтымақтастықты тереңдетті.

Азаматтық қоғам үздіксіз қысымға тап болды. Белсенділер, журналистер мен ұйымдардың саны артып, «террористер», «экстремистер», «шетелдік агенттер» немесе «жағымсыз» деп танылып, жер аударуға немесе жабылуға мәжбүр болды. АҚШ-тың бұрын-соңды болмаған шетелдік көмекті тоқтату қорқынышты ахуалы және адам құқықтарына халықаралық қолдаудың азаюы азаматтық қоғам ұйымдарын жойып, адам құқықтары бойынша жауапкершілігін айтарлықтай азайтты.

Адам құқықтарына деген құрметтің күрт төмендеуіне Қырғызстанның конституциялық және халықаралық тыйымдарға қарамастан өлім жазасын қайта енгізу әрекеті де жатады. Грузия авторитарлық әрекеттер жасауға тікелей кірісіп, оппозицияға қарсы жүйелі түрде қысым жасалды.

Діни сенім бостандығы, заң үстемдігі және босқындар мен мигранттардың құқықтары адам құқықтарының жалпы нашарлауынан тыс қалмады, өйткені аймақ бойынша бәрі төмендеді. Азаптау және басқа да қатыгездік кең таралған болып қала берді. Гендерлік зорлық-зомбылық жалғасты. Қазба отын өндіру мен тұтыну кеңейді, бұл үкіметтердің климаттық міндеттемелерге немқұрайлы қарайтынын көрсетеді.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ БҰЗЫЛУЫ

Ресейдің Украинаға қарсы төрт жылдық агрессиясы үздіксіз жалғасты, ал маңызды азаматтық инфрақұрылымға бағытталған әуе шабуылдары күшейе түсті. Оның күштеп жоғалту, азаптау және бейбіт тұрғындарды дронмен нысанаға алу сияқты кең таралған тәжірибесі адамзатқа қарсы қылмыс болып саналды. Ресей қыс айларында энергетикалық инфрақұрылымға күн сайын дерлік шабуыл жасап, миллиондаған адамды нөлден төмен температурада жылу және электр қуатынсыз қалдырды. Украинаның Ресей энергетикалық нысандарына шабуылдары электр қуатының үзілуіне әкелді. Украинаның Ресей ішіндегі нысандарға бірқатар шабуылдары адам өліміне және азаматтық инфрақұрылымның зақымдалуына әкеліп соқты.

Олар басып алған аумақтарда Ресей билігі бейбіт тұрғындарды жүйелі түрде күштеп жоғалтып, азаптады. Ресей сонымен қатар міндетті мектеп бағдарламасын өзгерту сияқты Украинаның ұлттық бірегейлігін жою шараларын қабылдады. Соғыс заңдарын айқын бұзу арқылы ол 2022 жылы заңсыз аннексиялаған аумақтардың тұрғындарын Ресей азаматтығын алудан бас тартқан жағдайда мүліктік және басқа да құқықтарынан айыру туралы заңнаманы алға тартты.

Әзірбайжан мен Армения Таулы Қарабақ қақтығысы кезінде бұрынғы бұзушылықтар үшін жауапкершілікке тартуда ешқандай ілгері баспады.

Әскери қылмыстар мен адамзатқа қарсы қылмыстар туралы барлық айыптар бейтарап және тәуелсіз тергеу оның ішінде жалпыға бірдей юрисдикция қағидаты бойынша жүргізілуі керек

СӨЗ БОСТАНДЫҒЫ

Сөз бостандығы бүкіл аймақта барған сайын шиеленісе түсті, сыни дауыстар үнемі "экстремистер", сатқындар және "шетелдік агенттер" деп аталды, жер аударылуға мәжбүр болды, саяси астарлы айыптар бойынша түрмеге қамалды, азаптауға және басқа да қатыгездікке ұшырады және оларға саяхатқа тыйым салынды.

Әзірбайжанда 300-ден астам сыншы жалған айыптармен түрмеге қамалды, ондаған адамға саяхатқа тыйым салынды, ал қалған тәуелсіз БАҚ ұйымдары жабылды. Грузияда тәуелсіз БАҚ қаралау науқандары, айыппұлдар және қылмыстық тергеу сияқты қуғын-сүргіннің толық палитрасына тап болды.

Беларусьтің «Экстремистік әрекеттерге қатысқан адамдардың тізімі» кем дегенде 6127-ге дейін өсті, ал тізімдегілермен кез келген жолмен байланысы бар ұйымдарға тыйым салынды.

Қырғызстан көрнекті тәуелсіз БАҚ ұйымдарын «экстремистер» деп атады, бұл олардың материалдарын кез келген насихаттау немесе бөлісу қылмыстық жауапкершілікке әкелуі мүмкін дегенді білдіреді. Молдова сот бақылауынсыз ресейшіл телеарналардың лицензиясын алып тастауды жалғастырды.

Ресейде Украинаға қарсы соғысқа қарсы шыққандар немесе басқа да қарсы пікір білдіргендер ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыру сияқты ауыр жазаларға ұшырады. Цензура қоғамдық өмірге еніп, «шетелдік агенттер» немесе «террористер мен экстремистер» деген атаумен танымал авторлардың музыкасына, кітаптарына және фильмдеріне тыйым салынды.

БЕЙБІТ ЖИНАЛУ БОСТАНДЫҒЫ

Бейбіт жиындарға қатысу құқығы одан әрі қысымға ұшырады, оны жүзеге асыруға тырысқандар қылмыстық жауапкершілікке тартылды, түрмеге жабылды және азаптау мен басқа да қатыгездікке ұшырады.

Ашық наразылық аймақтың көптеген елдерінде тұншықтырылып, нәтижесінде сирек кездесетін күйінде қалды. Беларусь, Тәжікстан және Түркменстанда митингілер іс жүзінде болған жоқ, ал бейбіт наразылық білдірушілер қатаң жазаға тартылды. Беларусь билігі шетелдегі наразылық акцияларына қатысқан адамдарға жаза қолдануды талап етті.

Грузия билігі 2024 жылдың соңынан бері үздіксіз күнделікті өтіп жатқан демонстрацияларға маска кию немесе тротуарларда тұру сияқты бейбіт әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тарту арқылы қарсылық білдірді. Демонстранттар заңсыз күш қолдан, соның ішінде полициян ұрып-соғуы, көзден жас ағызатын газ, резеңке оқтар мен улы химикаттармен толтырылған су атқыштарды бетпе-бет қарсы алды. Белсенділер, журналистер және оппозиция жақтастары адам құқықтарын жүзеге асырғаны үшін ғана тінту, тұтқындау және бас бостандығынан айырумен жазаланды.

Наразылық қатаң басылған Ресейде жергілікті мәселелер бойынша шағын митингілер әлі де жалғасты. Украинада әскери жағдайдағы шектеулерге қарамастан, жаппай сыбайлас жемқорлыққа қарсы наразылықтар тоқтаусыз жалғасты.

БІРЛЕСУ БОСТАНДЫҒЫ

Үкіметтер азаматтық қоғамның жұмыс ортасын репрессивті заңнама арқылы одан әрі шектеп, қауіп төндірді, қоғамдық қатысуды қылмыс деп таныды және қатаң қаржылық шектеулер қойды. Шетелдік көмекті айтарлықтай қысқарту жағдайды ұшықтырып, көптеген үкіметтік емес ұйымдарды қызметін жабуға немесе күрт қысқартуға мәжбүр етті.

Әзірбайжан 2014 жылы үкіметтік емес ұйымдарға бағытталған істі қайта ашты, рейдтер жүргізді және одақтар мен қарапайым топтарды нысанға алды. Беларусь үкіметтік емес ұйымдарға қатысуды қылмыс деп таныды және оларды күштеп жауып, тоқтатты және тіркеуден шығарды. Грузия «шетелдік агент» стиліндегі заңнама қабылдады және жеті үкіметтік емес ұйымның банк шоттарын тоқтатты, олар 2024 жылы наразылық білдірушілерге медициналық құралдар беру мен басқа да қолдау көрсету арқылы «саботаж» жасады деп мәлімдеді.

Қазақстан президенті «адам құқықтары ұйымдарын, блогерлер мен журналистерді» теріс ағымдарды іздеу және билікті кінәлау үшін шетелден демеушілік алды деп айыптады. Ресей азаматтық қоғамды тұншықтыру, азаматтық белсенділерді стигматизациялау және түрмеге жабу үшін «шетелдік агент» және «жағымсыз ұйымдар» туралы заңнаманы қару ретінде пайдалануды жалғастырды. Amnesty International және Human Rights Watch сияқты тағы 95 ұйым «жағымсыз» деп танылды.

Үкіметтер сөз бостандығы, бірлесу және бейбіт жиналу құқықтарына кедергі келтіретін заңдардың күшін жойып, тәжірибелерді тоқтату керек, сондай-ақ наразылық білдіруді басу және адам құқықтары саласындағы ақпаратты талқылауды тұншықтыру үшін сылтау пайдалануды тоқтату керек.

ӘДІЛЕТСІЗ СОТ ПРОЦЕСТЕРІ

Әділ сот процестері барған сайын сирек бола бастады, өйткені әділет жүйелер келіспеушілікті қудалау үшін құрал ретінде пайдаланды. Сырттай соттау, соның ішінде «терроризм» және «экстремизм» деген айыптар бойынша соттау көбейді.

Әзірбайжанда көптеген журналистер мен белсенділер жалған айыптаулар бойынша және әділетсіз сот істерінен кейін түрмеге қамалды, жыл соңына дейін шамамен 30 БАҚ қызметкері түрмеде отырды немесе сотқа дейінгі қамау мерзімін ұзартты. Беларусьте саяси себептермен сотталған тұтқындардың қатары санкцияларды жеңілдету үшін мерзімінен бұрын босатқанға қарамастан өсті.

Әділетсіз сот процестерінен кейін наразылық білдірушілерді, журналистерді және оппозиция қайраткерлерін негізсіз ұстау және түрмеге қамау Грузияда келіспеушілікті басу әрекеттері аясында кең таралған. Kloor және Temirov Live БАҚ-тарын қоса алғанда, жетекші тәуелсіз журналистерге қарсы ойдан шығарылған айыптаулар Қырғызстанның тәуелсіз БАҚ-на ауыр соққы берді. Қазақстан мен Түркменстанда сыни пікір айтқандар түрмеге қамалды.

Ресейдің сот жүйесі саяси астары бар айыптаулар бойынша, көбінесе айқын абсурдтық жазалар қолдануды жалғастырды. Тәжікстан оппозициялық саясаткерлер мен бұрынғы шенеуніктерге жабық сот отырыстарында ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыру жазасын тағайындады, ал 12 халықаралық адам құқықтары ұйымының 2015 жылдан бері түрмеде отырған адам құқықтары жөніндегі адвокат Бузургмехр Йоровты босату туралы үндеуіне ресми жауап берілмеді.

Билік әділ сот ісін жүргізу құқығына кепілдік беру және сыни пікірді қудалау үшін сот жүйесін теріс пайдаланудан бас тарту керек.

АЗАПТАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ҚАТЫГЕЗДІК

Аймақта азаптау және басқа да қатыгездіктер кең таралған күйінде қалды. Мұндай қылмыстар үшін жазасыздық та кең таралған күйінде қалды, ал полицияның зорлық-зомбылығын тергеу сирек және тиімсіз болды.

Ресей күштерінің украин әскери тұтқындарын соттан тыс өлім жазасына кесуі және азаптауы туралы көптеген хабарламалар пайда болды. Ресей түрмелерінде зорлық-зомбылық жаза камераларына жиі жабу, сондай-ақ денсаулық сақтау және сыртқы әлеммен байланыс орнатудан бас тартуды қамтыды.

Әзірбайжанда қамауда азаптау және басқа да қатыгездіктер әдеттегідей болды, оның ішінде жалғыз қамау және медициналық көмектен бас тарту, зорлық-зомбылық, жазалаушы ауыстыру және ұзақ уақыт бойы бұғаулау. Саяси қудалаудың кем дегенде екі құрбаны Беларусьте қамауда

қайтыс болды, ал Тәжікстанда кем дегенде жеті адам, оның ішінде бес памирлік белсенді қайтыс болды.

Грузияда бетперде киген офицерлер тұтқындау кезінде және қамауда ұсталғандарды үнемі ұрып-соқты. Қазақстан 2022 жылғы жаппай наразылықтардан кейін көптеген азаптау туралы айыптарды қарамады, ал Қырғызстан мұндай қадамға қарсы БҰҰ ескертулерінің аясында азаптаудың алдын алу жөніндегі органын таратты.

Өзбекстанда азаптау және басқа да қатыгездіктерге қатысты алаңдаушылық сақталды. Беларусь пен Түркіменстанда оқшаулау және байланыссыз қамау жиі кездесетін күйінде қалды, көбінесе күштеп жоғалып кетуге әкелді.

Үкіметтер азаптау мен басқа да қатыгездікті тоқтату үшін шұғыл шаралар қабылдап, қылмыстық жауапкершілікке күдіктілердің барлығын әділ сот процесінде жауапқа тартуы керек.

ЛГБТИ ӨКІЛДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

ЛГБТИ құқықтарына деген құрметтің төмендеуі жалғасуда, ал көбінесе оларға тікелей шабуыл жасалды. Аймақта кемсітушілікке қарсы кешенді заңнама болған жоқ, ал ЛГБТИ құқықтарының «дәстүрлі құндылықтарды» бұзатыны туралы ресми мәлімдеме күшейе түсті.

Оң өзгеріс ретінде Украинада бірінші сот бір жынысты жұпты «іс жүзіндегі отбасы» деп таныды, ал ЛГБТИ адамдарының тең құқықтарын қолдау тұрақты түрде өсіп келе жатқан сияқты.

Молдовада Ресей басып алған Приднестровьедегі іс жүзіндегі билік ЛГБТИ-ге қарсы «насихат» ережелерін қабылдады, ал Қазақстан ұқсас заңнаманы қабылдады. Өзбекстан мен Түркіменстан ерлер арасындағы бір жынысты қарым-қатынасты қылмыс деп тануды жалғастырды.

Үкіметтер ЛГБТИ адамдарына қатысты кемсітушілікке әкелетін заңдарды, саясатты және тәжірибелерді жою керек, соның ішінде бір жыныстылардың келісім бойынша жыныстық қатынасын қылмыс деп тануды және бір жынысты некеге тұруға заңды кедергілерді жою қажет.

ГЕНДЕРЛІК ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ

Гендерлік зорлық-зомбылық кең таралған күйінде қалды. Грузияда жоғары лауазымды шенеуніктердің жалғасып келе жатқан жеккөрушілік және сексистік риторикасы әйелдерге қарсы жыныстық зорлық-зомбылық көрсетумен қатар жүрді, соның ішінде жыныстық зорлық-зомбылық көрсету және толықтай тінту арқылы қорқытты. Ресей парламенті қоғамдық қолдауға қарамастан, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы заңнаманы қарастырмады. Тәжікстанда тұрмыстық зорлық-зомбылық оқиғалары өткен жылмен салыстырғанда 15%-ға өсті.

Үкіметтер гендерлік зорлық-зомбылықтың барлық түрлерімен шұғыл түрде күресіп, олардың түпкі себептерін жою керек.

ДІН ЖӘНЕ СЕНІМ БОСТАНДЫҒЫ

Дін және сенім бостандығын шектеу үшін аймақ бойынша қолданылған қысым көрсету тактикасы, соның ішінде діни аз топтарға қатысты шектеуші тіркеу талаптары мен экстремизмге қарсы заңнаманы теріс пайдалану туралы хабарламалар болды.

Беларусь діни ұйымдарды ашық түрде қайта тіркеуге және тіркелмеген діни қызметке тыйым салуға ұмтылды, ал билікпен байланысы жоқ діни қызметкерлер үнемі қудалауға ұшырады. Қырғызстан тіркелмеген діни қызметті шектейтін заң қабылдады, кейбір діни киімдерге тыйым салды және адвентистік шіркеуді «экстремистік» деп жариялады. Ресей Иегова куәгерлерін негізсіз қудалауды және түрмеге қамауды жалғастырды және басқа діни қауымдастықтарды нысанаға алды. Украинаның Ресеймен байланысы бар деп айыптаған Украина православие шіркеуін таратуға бағытталған соңғы шаралары БҰҰ сарапшыларының «діни байланыстарды ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіппен теңестіргені» үшін сынға ұшырады.

Үкіметтер дін немесе сенім бостандығын кемсітудің немесе қудалаудың толық қорғау, насихаттау және кепілдік беру үшін құқықтық және саяси реформаларды жүзеге асыру үшін

тиімді шаралар қабылдау керек.

БОСҚЫНДАР, МИГРАНТТАР ЖӘНЕ ІШКІ ҚОНЫС АУДАРҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Миллиондаған адам, әсіресе Украинада, мәжбүрлі түрде қоныс аударуды жалғастырды. Армения Таулы Қарабақтан қоныс аударған 100,000-нан астам адамды тұрғын үймен және күнкөріспен қамтамасыз етуде қиындықтарға тап болды. Беларусь босқындар мен мигранттарды ЕО шекаралары арқылы мәжбүрлеп өткізуді жалғастырды, хабарларға қарағанда, оларға физикалық зорлық-зомбылық көрсеткен. Ресей мигрант балаларға мектепке түсу үшін міндетті тілдік тесттер мен заңды кіру туралы куәлікті енгізді, көпшілігін қоспады. Тәжікстан билігі ауған босқындарын елден қуып шығаруға кірісті.

Үкіметтер қудалау мен адам құқықтары бұзылуынан қашып жүргендердің барлығы қауіпсіздік пен халықаралық қорғауға қол жеткізуін қамтамасыз ету және ешкімнің адам құқықтары ауыр бұзылуының нақты қаупіне ұшырамауын қамтамасыз ету тиіс.

САЛАУАТТЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ИЕ БОЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Ресей соғысы ел ішінде де, шетелде де қоршаған ортаға үлкен зиян келтірді, Украинаға қарсы агрессиясы үлкен экологиялық зардап әкеліп, әскери шабуылдары ядролық қауіпсіздікке қауіп төндірді. Ресей мен Беларусьтегі азаматтық қоғамға қарсы қуғын-сүргін тәуелсіз климат белсенділерін жер аударуға мәжбүр етті.

Елдер қазба отынына тәуелділігін және оны өндіруді арттырған сайын климаттың өзгеруіне қатысты уәделерін орындамады немесе одан әрі әлсіретті. Қазақстан көмірге тәуелділікті кеңейтті және жасыл көшу міндеттемелерінен бас тартып жатқан сияқты. Оның президенті қоршаған ортаны қорғау күн тәртібіне ашық түрде шабуыл жасап, климаттың өзгеруі «үлкен алаяқтық болып көрінді» деп мәлімдеді. Молдованың климаттық амбициялары қаржыландыру кедергілеріне тап болды. Өзбекстан «жасыл экономика» жылын жариялады, бірақ Беларусьте және басқа жерлердегідей ауаның ластануы жоғары деңгейде сақталды.

Су көптеген адамдар үшін, әсіресе Орталық Азияда, тапшы ресурс болып қала берді. Ресми деректер бойынша, ауылдық жерлердегі барлығын қоса алғанда, халықтың 85%-ында көріз жүйелері болмаған Тәжікстанда таза суға қол жеткізу үлкен қиындық тудырды. Түркменстанда суды дұрыс пайдаланбау азық-түлік қауіпсіздігіне нұқсан келтірді. Украинаның Ресей басып алған Донецк облысында іс жүзіндегі билік су дағдарысын шеше алмады.

Шығыс Еуропа мен Орталық Азиядағы жоғары шығарындылар тудыратын елдер климаттың өзгеруін азайтуда, соның ішінде қазба отын өндірісінің кеңеюін тоқтату үшін көшбасшылықты қолға алуы керек. Үкіметтер жеке тұлғалар мен қауымдастықтарды климат өзгеруінің қауіптері мен әсерінен қорғау үшін дереу шаралар қабылдау керек.

БАТЫС, ОРТАЛЫҚ ЖӘНЕ ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫС ЕУРОПА

Көптеген үкіметтердің халықаралық құқықты сақтау жөніндегі жария міндеттемелері мен олардың әрекеттері арасындағы алшақтық айқын болды; кейбіреулері ХҚС-пен ынтымақтастықтан бас тартты. Бірнеше мемлекет Израильге қару-жарақ жеткізуді жалғастырды. Үкіметтердің басым көпшілігі Израильдің оккупацияланған Газа секторындағы геноцидті тоқтату жөніндегі заңды міндеттемелерін орындаудың орнына, келіспеушілікті және заңсыз күш қолдануды қылмыстық жауапкершілікке тарту арқылы палестиналықтарға деген ынтымақтастықты жазалауға көшті. Кейбір мемлекеттер халықаралық құқықтық тәртіпке, соның ішінде пана іздеушілер мен босқындардың құқықтарына шабуылдарын күшейтті. Ұлттық және аймақтық деңгейде мемлекеттер аймақтық адам құқықтары туралы шарттарды қорғауды жоққа шығаруға тырысты. Бірнеше мемлекет миграцияны басқару бойынша өз міндеттерін елден кетіру үшін әдейі шаралар қолданды.

Кейбір елдерде түсік түсіруге қолжетімділік жақсарғанымен, басқаларында кедергілер сақталды, ал түсік тастау құқықтарын қорғаушылар қудалау мен қылмысқа ұшырады. ЛГБТИК+ өкілдеріне қатысты кемсітушілік пен зорлық-зомбылық адам құқықтары мен гендерлік мәселелерге қарсы субъектілер мен үкіметтердің ресурстармен қамтамасыз етілген науқандарының нәтижесінде күшейе түсті. Миллиондаған адамдар кедейлікте қалды немесе кедейлікке ұшырады; кейбір жағдайларда үкіметтер баспанасыздықты арттыруға немесе денсаулық сақтауға және басқа да маңызды қызметтерге қол жеткізуге кедергі келтіруге бағытталған кері шараларды енгізді. Мыңдаған адам кемсітушілікке негізделген шешім қабылдау құралдары арқылы әлеуметтік қамсыздандыру жәрдемақыларынан айырылды. Нәсілшілдікке ұшыраған адамдарға, ромаларға және мұсылман немесе еврей деп саналатын адамдарға қарсы өшпенділік қылмыстары туралы хабарламалар көбейді. Климаттың өзгеруімен күшейген апаттар, әсіресе Оңтүстік Еуропа мемлекеттерінде, үлкен апаттарға әкелді. Кейбір мемлекеттер климат өзгеруінің алдын алу үшін белсенді шаралар қабылдағанымен, басқалары өз міндеттемелерін орындамады. Адам құқықтарын қорғаушылар қудалау мен түрмеге қамауға ұшырады.

ЖАУАПКЕРШІЛІКСІЗ ҚАРУ-ЖАРАҚ ТАСЫМАЛДАУ

БҰҰ сарапшыларының мұндай тасымалдауды дереу тоқтату туралы үндеулеріне қарамастан, бірнеше мемлекет Израильге қару-жарақ тасымалдауды жалғастырды. Германия қару-жарақ тасымалдау мүмкіндігін қайта жандандырды, Франция соғыс материалдарын экспорттауға лицензия беруді жалғастырды, Ұлыбритания мен Чехия қару-жарақ экспорттауды жалғастырды, ал Сербия тіпті мұндай тасымалдауды арттырды. Ирландия, Португалия және Словенияны қоса алғанда, көптеген мемлекеттер Израильге қару-жарақ тасымалдаудың әуе кеңістігі немесе порттары арқылы транзитіне кедергі келтіре алмады.

Үкіметтер қару-жарақты адам құқықтарының елеулі бұзу не бұзуды жеңілдету үшін пайдалану қаупі бар елдерге беруді тоқтату керек.

ЖАЗАСЫЗДЫҚ

Венгрия мен Польша Израиль премьер-министрі Биньямин Нетаньяху мен Израильдің бұрынғы қорғаныс министрі Йоав Галлантты қамауға алу туралы Халықаралық қылмыстық сот ордерлерін орындаудан ашық түрде бас тарту арқылы сотқа тікелей құрметсіздік көрсетті. Италия адам құқықтарын ауыр бұзды деп айыпталған ливиялық жасақ мүшесі Усама Эльмасри Нжимді ХҚС-қа беру міндеттемелерін орындамады.

Түркияда адам құқықтарының бұзылуының, соның ішінде құқық қорғау органдары қызметкерлерінің бейбіт наразылық білдірушілерге қатысты азаптаулар мен басқа да қатыгездік көрсетулерінің құрбандары жазасыздық мәдениетіне тап болуды жалғастырды.

Үкіметтер жазасыздықпен күресу үшін қолда бар барлық шараларды қабылдауы керек, күдікті кінәлілерді жауапқа тарту керек, соның ішінде халықаралық соттар берген қамауға алу ордерлерін орындауы керек.

СӨЗ ЖӘНЕ БІРЛЕСУМЕН ЖИНАЛУ БОСТАНДЫҚТАРЫ

Азаматтық қоғамды тұншықтыру мақсатында заңсыз бақылау, бейбіт қызметті қылмыстық деп тану және қорқытудың әртүрлі түрлері сияқты қиындық тудыратын қысым жалғасты.

Шетелдік агенттер туралы заңдар және осыған ұқсас заңнама, ұсынылған немесе қабылданғанына қарамастан, Босния және Герцеговина, Болгария, Венгрия және Словакиядағы азаматтық қоғамға қауіп төндірді. Қоғамдық қатысуға қарсы стратегиялық сот істері (SLAPP) Хорватия мен Польшаны қоса алғанда, аймақтағы БАҚ бостандығы мен келіспеушілікке кері әсерін тигізді. Сербияда БҰҰ арнайы баяндамашылары адам құқықтарын қорғаушылар, сайлау бақылаушыларын және журналистердің беделін түсіруге бағытталған «жүйелі науқанға» алаңдаушылық білдірді.

Үкіметтер бейбіт жиналыстар мен сөз бостандығы құқықтарына заңсыз шектеулер енгізуді жалғастырды, қорғалған сөз бен азаматтық бағынбаушылық әрекеттерін санкциялады. Кейбір мемлекеттер наразылық білдірген адамдарды, әсіресе климаттың төмендеуіне қарсы үкіметтің әрекетсіздігіне және Израильдің оккупацияланған Газа секторындағы палестиналықтарға қарсы геноцидке наразылық білдірген адамдарды санкциялау және стигматизациялау үшін терроризмге қарсы тым кең ережелерді пайдаланды. Мысалы, Ұлыбритания үкіметінің шілде айында Палестина іс-қимылының тікелей наразылық тобын «террористік топ» ретінде тыйым салуы бейбіт азаматтық бағынбаушылықтың кең таралған науқанына себеп болды. Жыл соңына дейін Ұлыбритания билігі бірқатар ауқымды бейбіт демонстрациялардан кейін кем дегенде 2,700 адамды тұтқындады. Жыл соңында тыйым салу ісі сотта қаралды.

Үкіметтер сөз бостандығы, бірлесу және бейбіт жиналу құқықтарына кедергі келтіретін заңдардың күшін жойып, ондай тәжірибені тоқтату, сондай-ақ наразылық білдіруді тұншықтыру үшін сылтаулар қолдануды тоқтатуы керек.

БОСҚЫНДАР МЕН МИГРАНТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Еуропаның көптеген елдері босқындар мен мигранттардың адам құқықтарын қорғаудың екінші деңгейлі жүйесін құруға деген жалпы ұмтылысы ұлттық және еуропалық институционалдық деңгейде қарқын алды, бұл ксенофобия мен нәсілшілдікке, әсіресе қара нәсілділерге, мұсылмандарға және арабтарға қарсы. Осы тұрғыда халықаралық құқықтың ұзақ уақыт бойы қалыптасқан негізгі қағидаттары - соның ішінде елден шығарылмау, адам құқықтарының әмбебаптығы, азаптауға тыйым салу және жеке өмірге ие болу құқығы - жыл бойы келісім-шарттан бас тартумен қорқыту және мемлекеттердің міндеттемелерін бұзуға бағытталған ұсыныстары немесе риторикасы арқылы арнайы нысанаға алынды. Бұл әрекеттер ЕО деңгейінде айқын көрінді, онда мүше мемлекеттер пана ережелерін нашарлатып, депортациялаумен жазалау шаралары туралы келіссөздер жүргізді, ал Еуропа Кеңесінде 27 мүше мемлекет мигранттарды Адам Құқықтары жөніндегі Еуропалық Конвенция (АҚЕК) бойынша қорғауды азайтуға шақырды. Мұндай әрекеттер ішкі деңгейде де жүзеге асты. Ұлыбританияда жоғары деңгейдегі саясаткерлердің құқықтық өзгерістері мен риторикасы АҚЕК-сын бұзуға және оны кінәлауға бағытталды. Германия мен Австрияда билік, қауіпсіз болмағанына қарамастан, Сирияға мәжбүрлеп депортациялауды жүзеге асырды, ал елдердің үлкен коалициясы Ауғанстанға мәжбүрлеп қайтаруды бастауға тырысты. Грекия баспана сұрау құқығын заңсыз уақытша тоқтатқаннан кейін жүздеген адамды қамауға алды. Шараның мерзімі аяқталғаннан кейін көпшілігі босатылғанымен, ережелерден зардап шеккен көптеген адамдар жыл соңында қамауда қалып, стандартқа сай емес жағдайда қалды. Польша да осылайша Беларусьпен шекарада баспана сұрау құқығын заңсыз тоқтатты. Швейцария Федералды Кеңесі Украинаның ешбір аймағы Ресей шабуылдарынан қауіпсіз болмағанына қарамастан, Украинаның қайтуға қауіпсіз деп саналатын аймақтарын анықтады, бұл жаңа өтініш берушілер үшін уақытша қорғауға қол жеткізуді шектеді.

Құқық қорғаудан қашып жүрген немесе жақсы өмір іздеп жүрген адамдардың Еуропадағы қорғауға қол жеткізуді шектеу және олардың құқықтарына, өміріне және қауіпсіздігіне төнетін ықтимал қауіптерге қарамастан, оларды мәжбүрлеп депортациялауды қамтамасыз ету мақсатында бірнеше мемлекет миграцияны басқару бойынша өз міндеттерін сыртқыға шығару үшін әдейі шаралар қабылдады.

Кейбір мемлекеттер басқа елдермен қайтару және ұстау саласындағы ынтымақтастық туралы келісімдер жасауға тырысты, мұнда Еуропаға жетуге тырысатын адамдарға, көбінесе қара нәсілділерге, мұсылмандарға және басқа нәсілді адамдарға қатысты құқық бұзушылықтарды тексеру қиынырақ болады. Италия осындай зиянды және кері бағыттағы бастамаларды басқарды, заңдық қиындықтарға қарамастан Албаниядағы миграциялық ұстау орталықтарын пайдалануды кеңейтті.

Бірнеше үкімет қауіпті және зиянды риториканы қолдана отырып, мигранттар мен босқындарды кең ауқымды экономикалық қиындықтар үшін кінәлауды жалғастырды. Греция, Италия және Мальта сияқты елдерде билік теңіз және құрлық арқылы өту қаупін құтқару операцияларын кешіктіру және

гуманитарлық құтқарушылар мен жұмысшыларға кедергі келтіру немесе оларды қылмыстық жауапкершілікке тарту арқылы әдейі арттырды.

Үкіметтер халықаралық деңгейде қорғалатын құқықтарды толық жүзеге асыра отырып және негізсіз ұстауды тоқтата отырып, пана іздеушілердің, босқындардың және мигранттардың құқықтарын қорғауы керек.

ЖЫНЫСТЫҚ ЖӘНЕ РЕПРОДУКТИВТІК ҚҰҚЫҚТАР

Дания мен Гренландия көшбасшылары 1966 және 1990 жылдар аралығында келісімінсіз жатыр ішіне құрылғылар имплантацияланған мыңдаған инуит әйелдерден бірлесіп көшірім сұрады. Азаматтық қоғам ұйымдары бұл қадамды құптады, сонымен қатар инуит әйелдеріне қаржылық өтемақы төлеуді талап етті.

Дания, Фарер аралдары, Норвегия және Ұлыбритания түсік түсіруге қолжетімділікті жақсарту туралы заңнама қабылдады. Люксембург өз конституциясында аборт жасатуды кепілдендірілген бостандық ретінде бекітті, ал Еуропалық Парламент ЕО бойынша қауіпсіз аборт жасатуға көмек көрсетуді жақсарту үшін ынтымақтастық механизмін қолдап дауыс берді. Дегенмен, аймақта аборт жасату үшін көмек көрсетуге кедергі келтіретін және оны қылмыс деп тануға бағытталған көптеген кедергілер жалғасты. Хорватия, Италия, Португалия және Испания сияқты бірқатар мемлекеттер аборт жасатудан ар-ожданға байланысты бас тарту жоғары көрсеткіштері аясында қызметтер қолжетімді болуына кепіл бере алмады, бұл құқықтар мен денсаулыққа қауіп төндірді.

Үкіметтер барлығына кемсітусіз жыныстық және репродуктивтік құқықтарды, соның ішінде қауіпсіз аборт жасатуға уақтылы және кедергісіз қол жеткізуді қамтамасыз етуге міндетті.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰҚЫҚТАР

Үкіметтер өмір сүру құнының өсуінің зиянды салдарын азайтуға тырыспағандықтан, миллиондаған адам кедейшілікке қалды немесе оған ұшырады. Ұлыбритания мен Финляндия баспанасыздықты арттыруға немесе денсаулық сақтау және басқа да маңызды қызметтерге қол жеткізуге кедергі келтіруі мүмкін кері шараларды қабылдаған бірнеше елдің қатарында болды, мысалы, босқындар мен мигранттарды қоса алғанда, басқа нәсілді немесе созылмалы аурумен ауыратын адамдарға қатысты.

Ұлыбритания мен Сербияны қоса алғанда, бірнеше үкімет әлеуметтік қамсыздандыру және басқа да қауіпсіздік желілерін қолдау туралы шешім қабылдау үшін кемсіту алгоритмдер мен технологияларды енгізді немесе қолдануды жалғастырды. Нәтижесінде мыңдаған адамдар – көбінесе басқа нәсілділер, шетелдік азаматтар, жалғызбасты аналар және ромалықтар – әлеуметтік жәрдемақыларынан айырылды.

Үкіметтер әркімнің кемсітусіз өз экономикалық және әлеуметтік құқықтарын пайдалануын қамтамасыз ету үшін тиісті ресурстарды бөлу бойынша жедел шаралар қабылдауы керек. Олар әлеуметтік қамсыздандыру бойынша жәрдемақы алу құқығын анықтау кезінде кемсітетін шешім қабылдау алгоритмін жойып, жалпыға бірдей және жан-жақты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету керек.

КЕМСІТУШІЛІК

Ресурстары мол және белсенділігі артып келе жатқан құқықтарға және гендерлерге қарсы желілер жыныстық және репродуктивті құқықтар мен әйелдер, ЛГБТИ өкілдерінің, әсіресе трансгендерлердің құқықтары жойылуына ықпал етті. Словакия ЛГБТИ өкілдерінің құқықтарын одан әрі бұзу үшін конституциясына түзетулер енгізді, ал Түркия билігі ЛГБТИ өкілдерін және олардың құқықтарын қорғайтындарды қылмыстық жауапкершілікке тартуы мүмкін заң түзетулерді ұсынды. Венгрия мен Түркия ЛГБТИ жиналыстарына тыйым салды.

Чехия және Словакия мектептерінде рома балаларын сегрегациялау жалғасты, дегенмен қараша айында Чехия рома балаларын тек әлеуметтік қолайсыздықтарға байланысты олардың алдын алуға және оларды арнайы мектептерге орналастыруға бағытталған жаңа шараларды енгізді. Словения үкіметі атқарушы және полиция өкілеттіктерін кеңейтетін, бақылауды күшейтетін және әлеуметтік

жеңілдіктерге жазалау шектеулерін енгізетін төтенше қауіпсіздік туралы заңнаманы асығыс қабылдады, бұл рома қауымдастықтарына сәйкесінше әсер етті.

Аймақ бойынша басқа нәсілдерге, рома, ЛГБТИ өкілдеріне және мұсылман немесе еврей деп саналатындарға қарсы физикалық және ауызша шабуылдар туралы хабарламалардың алаңдатарлықтай өсуі байқалды. Фибадат орындарына көптеген шабуылдар жасалғаны туралы хабарланды. Ұлыбританияда синагоғаға жасалған шабуыл кезінде екі діни қызметкер қаза тауып, шілде мен қазан аралығында 27 мешіт нысанаға алынды – бұл кезең құқық қорғаушы топтарға байланысты науқандармен және пана іздеушілер тұрады деп күдіктелген ғимараттардың сыртында наразылық акцияларымен тұспа-тұс келді. Австрияда, Хорватияда, Германияда, Польшада және Сербияда ЛГБТИ өкілдеріне қарсы шабуылдардың артуы байқалды.

Спорт пен білім беру саласындағы мұсылман әйелдер мен қыздарға қатысты кемсітушілік жалғасты. Францияда барлық спорттық жарыстардан діни киім киюге тыйым салу туралы заң жобасы талқылануда, ал Австрия парламенті 14 жасқа толмаған қыздарға мектептерде хиджаб киюге тыйым салатын заң қабылдады. Португалия парламенті кейбір мұсылман әйелдерінің бостандығын шектеуі мүмкін беттерде киюге тыйым салуды талқылай бастады.

Үкіметтер адамдардың кемсітушілік пен зорлық-зомбылықтан азат өмір сүру құқығын соның ішінде құқықтық және саяси реформаларды жүзеге асырудың тиімді шаралары арқылы құрметтеуі, қорғауы, ілгерілетуі және кепілдік беруі тиіс.

САЛАУАТТЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ИЕ БОЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Климаттың өзгеруі аймаққа зиян келтіруді жалғастырды. Ол Греция, Испания және Португалия сияқты елдерде аптап ыстық толқындарын, орман өрттерін және су тасқындарын күшейтті, бұл рекордтық өлім санына әкеліп, жер мен мүлікке зиян келтірді.

Еуропа мемлекеттердің климаттың өзгеруіне қатысты іс-әрекеттері әртүрлі болды. Бірнеше үкімет климаттың өзгеруін азайтудың қатаң саясатын жүргізді, ал басқалары халықаралық шығарындылар мақсаттарына жетуде қиындықтарға тап болды. Жаңаратын энергия көздері мен «жасыл» технологияларға көшу әрқашан адам құқықтарына сәйкес келмеді. Швецияда, Финляндияда және Норвегияда жерді пайдалану жобаларын бастамас бұрын қауіпсіздік шараларын және маңызды кеңестерді қамтамасыз етпеу байырғы саамдардың өмір сүруіне және мәдениетіне айтарлықтай әсер ету қаупін тудырды. ЕО-ның Маңызды шикізат туралы заңы дәстүрлі саам жерлерінде кен өндіруді күшейтуге мүмкіндік берді, бұл олардың құқықтарына одан әрі қауіп төндірді.

Үкіметтер жеке адамдар мен қауымдастықтарды климаттың өзгеруі қаупі мен әсерінен және ауа-райының күрт өзгеруінен, соның ішінде климаттың нашарлауын тоқтату жөніндегі халықаралық мақсаттарды қолдау арқылы қорғауы керек.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУШЫЛАР

Адам құқықтарын қорғаушылар, әсіресе әйел құқық қорғаушылар және Еуропаға жету үшін қауіпсіз емес жолдарды пайдалануға мәжбүр болған босқындар мен мигранттардың құқықтарын қорғаушылар жыл бойы ерекше нысанаға алынды. Польшада белсенді Юстина Выджинска жүкті әйелге түсік жасатуға арналған таблеткаларды алуға көмектескені үшін қайта сотталуға мәжбүр болды. Грецияда босқындар мен мигранттарға көмектескен 24 гуманитарлық қызметкер 20 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасын көздейтін айыптар бойынша сотталып жатты.

Түркия адам құқықтарын қорғаушыларға қатысты негізсіз тергеулерді, құдалауды және соттауды күшейтті және Конституциялық Сот пен Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық Соттың ар-ождан тұтқындарын босату туралы міндетті шешімдеріне қарсы тұруды жалғастырды.

Үкіметтер адам құқықтарын қорғаушылардың қызметін стигматизациялау және қылмыстық жауапкершілікке тартудың орнына, оларды қорғап, олардың маңызды рөлін қамтамасыз ету керек.

ӘЛЕМДЕГІ

АДАМ

ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ

ЖАҒДАЙЫ

ЕЛ ЖАЗБАЛАРЫ

ҚАЗАҚСТАН

Қазақстан Республикасы

Билік сыни дауыстарды өшіру және келіспеушілікті басу үшін жалған ақпарат таратқаны және этникалық, әлеуметтік, нәсілдік және діни алауыздықты қоздырғаны үшін тым кең айыптауларды қолдануды жалғастырды. Азаматтық қоғам белсенділері мен бейбіт наразылық білдіру құқығын жүзеге асыратын қарапайым азаматтарды ұстау және қудалау жалғасуда. Үкіметтік емес ұйымдар мен саяси оппозициялық топтар биліктің қысымына ұшырап, шетелдік қаржыландыруды елге және оның "дәстүрлі құндылықтарына" нұқсан келтіру үшін пайдаланды деп айыпталды. Осыған ұқсас айыптаулар кемсітушілікке тап болған ЛГБТИ қауымдастығына да тағылды. 2022 жылдың қаңтарындағы наразылықтар кезінде жасалған адам құқықтарының көптеген ауыр бұзушылықтары үшін жазасыздық сақталуда. Қазақстанның қазба отынына тәуелділігі сақталып, президент "жасыл" экономикаға көшу жөніндегі міндеттемелерінен бас тартқан сияқты.

СӨЗ БОСТАНДЫҒЫ

Билік сыни дауыстарды өшіру және келіспеушілікті басу үшін Қылмыстық Кодекстің 274 және 174-Баптарына сәйкес "әдейі жалған ақпарат таратқаны" мен этникалық, әлеуметтік, нәсілдік және діни алауыздықты қоздыру деген тым кең мағынадағы айыптау қолдануын жалғастырды. Жергілікті адам құқықтарын қорғау қауымдастығы бір жыл ішінде саяси астары бар айыппен түрмеге жабылған кем дегенде 39 адам тіркеді, оның ішінде құқық қорғаушылар, белсенділер, блогерлер мен журналистер.

Құқық қорғаушы Бақытжан Төреғожиғаға шілде айында Facebook парақшасында түрмеде отырған оппозициялық саясаткер Марат Жыланбаевтың денсаулығы нашарлауына алаңдаушылық білдіргені үшін 274-бап бойынша айыппұл салынды (төменде Бірлесу бостандығын қараңыз). Марат Жыланбаев өзінің емделуіне және қамауда ұстау

жағдайларына наразылық білдіру үшін бірнеше рет аштық жариялады. Ұқсас алаңдаушылық білдірген Марат Жыланбаевтың адвокаты Мейіржан Досқараев және кемінде тағы екі белсенді әкімшілік жазаға, оның ішінде айыппұл мен әкімшілік қамауға ұшырады.

Блогер Темірлан Еңсебек қаңтар айында ұсталып, оған әлеуметтік желідегі бір жыл бұрынғы жазбасы үшін 174-бап бойынша айып тағылды. Орыстар туралы қорлайтын сөздері бар кең таралған әннің үзінділері жазылған пост өзін ұстағанға дейін ешқандай негізсіз алаңдаушылық тудырған жоқ. Сәуір айында ол әділетсіз сот талқылауынан кейін шартты түрде бес жылға бас бостандығынан айырылды. Сот оған әлеуметтік желілерде жариялауға, құқық қорғау қызметімен айналысуға, ерікті болуға және бұқаралық ақпарат құралдарында сөйлеуге тыйым салды. Үкім апелляциялық шағым бойынша күшінде қалды.

Қаңтар мен сәуір айлары аралығында Темірлан Еңсебектің кем дегенде төрт жақтаушысы әкімшілік қамауға алынып, оны босатуға шақырған жеке наразылықтар үшін айыппұл салынды. Бесеуі ұсталып, судьяның сот залына жұртшылықтың кіруін шектейтін шешіміне наразылық білдіргені үшін айыппұл салынды.

Шілде айында БҰҰ-ның Адам құқықтары Комитеті өзінің Қорытынды Ескертулерінде "экстремизм" ұғымы мен Қылмыстық Кодекстің 174-бабына сәйкес этникалық, әлеуметтік, нәсілдік және діни алауыздықты қоздыру ұғымы тым кең болуына алаңдаушылық білдірді. Комитет "қорғалатын мінез-құлық пен сөз юостандығын басып-жаншып кетпеуін" қамтамасыз ету үшін билікті заң нормасы аясын тарылтуға шақырды.

Маусым және шілде айларында Сыртқы істер министрлігі «Азат Еуропа/Азаттық» радиосының қазақ қызметі «Азаттық» радиосының 16 тілшілері аккредитациясын жаңартудан бас тартты, себебі олар шетелдік журналистердің аккредитациясы хабар таратуына тыйым салатын 2024 жылғы БАҚ туралы заңды бұзды. Барлық Қазақстан азаматтығы бар журналистер олардың өтініштері бойынша шешім күтіліп тұрған кезде жұмысын жалғастырды. «Азаттық» радиосының жеті тілшіге қатысты министрліктің шешімін күшінде қалдыру туралы Астанадағы

соттың тамыз айындағы шешіміне қарсы апелляциялық шағымын қарау жыл соңына қалдырылды.

БЕЙБІТ ЖИНАЛУ БОСТАНДЫҒЫ

Қаңтарда Конституциялық Сот бейбіт жиындар өткізуге алдын ала рұқсат алу керектігіне қарамастан, автоматты түрде рұқсат беруден бас тартудың керегі жоқ деп шешті. Соған қарамастан, жергілікті билік органдары бейбіт наразылық акцияларын өткізуге рұқсат беруден үнемі бас тартып келеді. Азаматтық қоғам белсенділері мен қоғам мүшелері бейбіт наразылық акцияларына қатысу құқығын пайдаланғаны үшін ұсталып, қылмыстық жауапкершілікке тарту жалғасуда.

Ақпан айында жиындарға қатысты құқық бұзушылықтар бойынша қатысты ескіру мерзімі 12 айдан екі айға дейін қысқартылды. Бұрын ол билікке наразылық білдірушілерді оқиғадан кейін ұзақ уақыттан кейін де көбінесе болашақ наразылықтарға қатысуына жол бермеу үшін қамауға алуға мүмкіндік берген. Дегенмен, ЛГБТИ үкіметтік емес ұйымының екі мүшесі тоғыз ай бұрын наразылық акциясын ұйымдастырғаны үшін бірі ақпан айының соңында, екіншісі наурыз айының басында 10 күнге әкімшілік қамауға алынды. Бұл жаза да, жиналысқа өтініштерді қанағаттандырудан бас тарту да үкіметтік емес ұйымдардың 8 наурыздағы Халықаралық әйелдер күніне арналған бейбіт шеру ұйымдастырудан бас тартуға мәжбүрледі.

2024 жылы атом электр станциясының құрылысына қарсы бейбіт наразылық акциясын жоспарлағаны үшін ұсталған бес қоғам белсендісі тамыз айында Қылмыстық кодекстің 272.3-бабы бойынша жаппай тәртіпсіздіктерге шақырды деген айыппен сотталды. Оларға төрт жылға шартты түрде бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалды және бес жылға демонстрацияларға немесе баспасөз мәслихаттарына қатысу сияқты кез келген қоғамдық іс-шараларға қатысуға тыйым салынды. Қараша айында апелляциялық сот олардың жаза мерзімін 30 айға дейін қысқартты.

БІРЛЕСУ БОСТАНДЫҒЫ

АҚШ әкімшілігінің әртүрлілікті, теңдікті және интеграцияны насихаттайтын топтарға шетелдік

көмекті қысқарту туралы шешіміне байланысты үкіметтік емес ұйымдар мен саяси оппозициялық топтар билік тарапынан, соның ішінде президент Қасым-Жомарт Тоқаев тарапынан қысымның күшеюіне ұшырады. Сәуір айында президент «адам құқықтарын қорғау ұйымдарын, блогерлер мен журналистерді» жағымсыз ақпарат іздеу мен билікті кінәлау үшін шетелден демеушілік алады деп айыптады.

Мамыр айында Омбудсмен Азаптауға қарсы тәуелсіз үкіметтік емес ұйымдар коалициясын БҰҰ азаптау бойынша арнайы баяндамашысына «біржақты» және «бұрмаланған» ақпарат бергені үшін ашық сынға алды. Коалиция БҰҰ арнайы механизмдері жыл сайын әдеттегі ақпарат сұранысына жауап қана берді. Омбудсмен бұл ақпарат үшін ЕО төлеген деп жалған мәлімдеді.

Шілде айында БҰҰ-ның негізсіз ұстау жөніндегі жұмыс тобы (WGAD) 2023 жылы тыйым салынған «Қазақстанның демократиялық таңдауы» саяси оппозициялық қозғалысына мүше болған деген күдікпен жеті жылға бас бостандығынан айырылған Марат Жыланбаевты дереу босатуға шақырды. WGAD оны ұстау негізсіз, соты әділетсіз және «түтқындау мен қамауға алу оның саяси пікірінен туындаған кемсітушілікке негізделген» деп тапты.

ЛГБТИ АДАМДАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ

ЛГБТИ адамдары мен үкіметтік емес ұйымдар билік органдарының, соның ішінде президенттің, сондай-ақ үкіметті жақтайтын және басқа да топтардың нысанасына айналды, сол топтар оларды шетелдік қаржыландыруды «моральға жат мінез-құлықты» насихаттау және «дәстүрлі құндылықтарды» қорлауға пайдаланды деп айыптады.

Feminita атты ЛГБТИ үкіметтік емес ұйымы ата-аналар одағы мен Рахым қайырымдылық қорының мүшелері шабуылына қайта-қайта ұшырады, олар ақпан айында екі рет оқу іс-шараларын бұзып, ұйымдастырушылар мен қатысушыларды «шетелдік агенттер» деп айыптады. Полиция кінәлілерді тергеп, қылмыстық жауапкершілікке тартпады; оның орнына Feminita-ның негізін қалаушылары тіркелмеген үкіметтік емес ұйымды басқарғаны үшін ұсталып, айыппұл салынды.

БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі комитеті өзінің қорытынды ескертулерінде ЛГБТИ адамдарына қатысты заңда және іс жүзінде кемсітушілікке, сондай-ақ ЛГБТИ үкіметтік емес ұйымдары мен адам құқықтарын қорғаушыларды нысанаға алу, қудалау және қудалауға қатысты алаңдаушылықтарын қайталады.

Қазан айында парламенттік жұмыс тобы ЛГБТИ насихатына тыйым салатын заңнамалық түзетулерді ұсынды. Сенат бұл өзгерістерді 18 желтоқсанда мақұлдап, Президент өзгертулер енгізу заңына 30 желтоқсанда қол қойды.

ЖАЗАСЫЗДЫҚ

Мамыр айында ЕҚЫҰ-ның Демократиялық институттар және адам құқықтары жөніндегі бюросы 2022 жылғы қаңтарда жаппай наразылық акциялары нәтижесінде 2022-2023 жылдары өткен сот процестерін бақылау туралы хабарлады, сол кезде қауіпсіздік күштері адам құқықтарын ауыр бұзған. Баяндамада «азаматтар өлімі, азаптау мен қатыгездік туралы кең таралған айыптар саны мен кісі өлтіру бойынша қозғалған қылмыстық істердің аз саны арасындағы айқын айырмашылық бар» деп атап өтілді. Сондай-ақ, соттар «айыпталушылар мен куәгерлерден жауап алу үшін қолданылатын мәжбүрлеу, азаптау және басқа да заңсыз тәсілдер туралы ауыр айыптарды тексермегені» анықталды.

ЖҰМЫСШЫЛАР ҚҰҚЫҚТАРЫ

Сирек кездесетін минералдарды өндіру кезінде жұмысшылардың құқықтарын бұзу туралы хабарлардың артып келе жатқан үрдісін шешу үшін ешқандай заңнамалық немесе саяси өзгерістер қабылданған жоқ. Бизнес және адам құқықтары жөніндегі ресурстық орталық үкіметтік емес ұйымының шілдедегі брифингінде 2024 жылы алдыңғы бес жылмен салыстырғанда мұндай шағымдар көбірек тіркелді.

САЛАУАТТЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ИЕ БОЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Қазақстан экономикасы негізінен мұнай өндіруге байланысты болып қала берді. Электр энергиясын өндіру үшін көмірге тәуелділік одан сайын артып, Қазақстан қоршаған ортаға қатысты мәселелерге және 2060 жылға дейін көміртегі бейтараптығына қол жеткізуге уәде

бергеніне қарамастан, 2030 жылға қарай 6 ГВт жаңа электр станцияларын салуды жоспарлады. Қырқүйек айында президент Тоқаев климаттың өзгеруі «үлкен алаяқтық болып көрінетінін» және Қазақстан көмірге тәуелді болып қала беретінін мәлімдеп, жасыл технологияға көшу бойынша міндеттемелерден бас тартқан сияқты болды.

ҚЫРҒЫЗСТАН

Қырғыз Республикасы

Билік журналистер мен белсенділерді «экстремизм» және «жаппай тәртіпсіздік қоздыру» сияқты кең мағынадағы айыптар бойынша қудалап, басқаларға қысым жасауды күшейтті. «Шетел өкілдері» туралы заңнама азаматтық қоғамды тұншықтыруды жалғастырды. Азаптаудың алдын алу жөніндегі тәуелсіз институт таратылды. Жаңа заң діни сенім бостандығын шектеді.

КОНТЕКСТ

30 қарашадағы мерзімінен бұрын парламенттік сайлауда президенттің одақтастары барлығы дерлік орындарды жеңіп алды.

СӨЗ БОСТАНДЫҒЫ

Билік наразылық білдірушілерге қарсы қудалауды күшейтіп, тергеу жүргізетін БАҚ-ды, журналистерді, блогерлерді және адам құқықтары белсенділерін «жаппай тәртіпсіздік қоздыру», «бағынбауға шақыру» немесе «экстремизм» сияқты ойдан шығарылған айыптар бойынша қудалау үшін нысанаға алды.

Ақпан айында күшіне енген Қылмыстық Кодекске енгізілген түзетулерге сәйкес, хабар тарату, баспа және онлайн БАҚ-дағы жала жабу жаңа жеделдетілген әкімшілік сот отырыстары арқылы айыппұл түрінде жазаланатын болды.

Жоғарғы Сот ақпан айында журналистің Махабат Тәжібек қызының бас бостандығынан айыру жазасын күшінде қалдырып, оның апелляциялық шағымын қанағаттандырмады. Ол 2024 жылы сыбайлас жемқорлықты әшкерелегеннен кейін саяси себептермен жаппай тәртіпсіздіктерге шақырды деген айыппен алты жылға бас бостандығынан

айырылган болатын. Қазан айында БҰҰ-ның негізсіз ұстау жөніндегі жұмыс тобы оның ұсталуын негізсіз деп тауып, Қырғызстаннан оны босатып, өтемақы төлеуді талап етті.

«Экстремизмге» қарсы күресті күшейтуді көздейтін заңнамалық түзетулер шілде айында күшіне енді. Олар анық емес критерийлер бойынша «экстремистік» деп саналатын материалдарды сақтағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қалпына келтірді және интернетті немесе БАҚ-ын «экстремистік» әрекеттерді немесе «билікті күштеп басып алуды» ашық түрде қоздыру үшін пайдалану деген жаңа қылмыс енгізді.

Шілде айында бұқаралық ақпарат құралдары не интернет арқылы «жалған немесе сенімсіз» ақпарат таратқаны үшін жаза қолдану туралы қосымша түзетулер енгізілді.

Тамыз айында даулы жаңа заң веб-сайттар мен блогтарды қоса алғанда, барлық БАҚ-дың мазмұнына қарамастан тіркелуін талап етті. Министрлер кабинетіне тіркеу рәсімдерін белгілеу бойынша сот немесе парламенттік бақылауды көздемей, дербес өкілеттік берілді.

Адам құқықтарын қорғаушы Рита Қарасартова сәуір айында адам құқықтары саласындағы жұмысы үшін кек алу мақсатында «жаппай тәртіпсіздік ұйымдастыру» сияқты ойдан шығарылған айып бойынша ұсталды. Іс материалдары құпия деп танылды және сот отырысы жабық түрде өтті. Қыркүйек айында астанадағы Бішкек соты оны бес жылға шартты түрде бас бостандығынан айыру жазасына кесті. Бішкек қалалық соты оның апелляциялық шағымын 11 желтоқсанда қабылдамады.

Қыркүйек айында Kloop Media компаниясының бұрынғы операторлары Александр Александров пен Джоомарт Дулатов жаппай тәртіпсіздік қоздырды деген айыппен бес жылға бас бостандығынан айырылды. Прокурорлар оларды қуғынға ұшыраған журналист Болот Темировтің YouTube арнасындағы үкіметті сынаған бейнежазбалармен байланыстырды, бірақ оның сенімді дәлелдері жоқ. Екеуі де бейнежазбалармен қандай да болсын байланысын жоққа шығарып, мойындауға мәжбүрленгендерін айтты. Қараша айында апелляциялық сот олардың жазасын үш жылға шартты түрде қысқартты. Жоғарғы Сотта

апелляциялық шағым жылдың соңында қаралып жатқан.

Қазан айында Бішкектегі сот Kloop Media, Temirov Live және Ait Ait Dese сияқты бірнеше тәуелсіз БАҚ жариялаған барлық материалдар мен ақпаратты ресми түрде «экстремистік» деп таныды. Бұл белгілеу кез келген форматтағы мазмұнға қатысты болды. Демек, мұндай материалдарды виртуалды түрде «ұнату», қайта жариялау немесе бөлісу қылмыстық жауапкершілікке әкелуі мүмкін. Журналистер Болот Темиров пен Ринат Тухватшин де «экстремист» деп танылды. Сот шешіміне келтіріген шағым жыл соңында қаралып жатқан.

БІРЛЕСУ БОСТАНДЫҒЫ

Маусым айында Нәсілдік кемсітудің барлық түрлерін жою Комитеті 2024 жылғы Шетелдік өкілдер туралы заң азаматтық қоғам ұйымдарын стигматизациялап, адам құқықтарын қорғаушылар мен үкіметтік емес ұйымдардың заңды қызметіне нұқсан келтіргеніне қатты алаңдаушылық білдірді. Қыркүйек айында Қырғызстанның Әмбебап мерзімді шолуы (ӘМШ) кезінде билік бұл заңнаманы жою немесе түзету бойынша барлық ұсыныстарды қабылдамады.

USAID көмегінің қысқаруы адам құқықтары мен азаматтық қоғамды дамыту бағдарламаларын қаржыландырудың тоқтатылуына әкелді. «Шетел өкілдері» туралы заңнаманың және қаржыландыру қысқаруының әсерінен ондаған үкіметтік емес ұйымдар қызметін тоқтатуға немесе жабылуға мәжбүр болды.

Қаржыландыру шектеулері, сайлау бақылауларын саяси қызмет ретінде жіктейтін жаңа заңнамалық түзетулер және мұндай бақылау үшін жазаланудан қорқу азаматтық қоғамның қоғамдық өмірге қатысу мүмкіндігін айтарлықтай шектеді. Парламенттік сайлауды бақылау үшін тек екі отандық ұйым аккредитация алды, ал 2021 жылы бұл көрсеткіш 40-қа жеткен.

АЗАПТАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ҚАТЫГЕЗГІК

Шілде айында БҰҰ-ның бес арнайы баяндамашысы «Еркін және шынайы реформа» адвентистік шіркеуінің жетекшісі пастор Павел

Шрайдердің (төменде қараңыз) және оның қауым мүшелерінің сотқа дейінгі қамауда ұсталып кезінде азаптау фактілерін тергеудің бірнеше рет сәтсіз болғанына алаңдаушылық білдірді. Пастор Шрайдер Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі мемлекеттік комитеттің бес қызметкері оны ұрып-соққанын, соның ішінде мойындауға мәжбүрлеу үшін темір құбырмен соққыға жыққанын хабарлады. Басқа шіркеу мүшелері электрошокермен азапталғаны туралы хабарланды. Пастор Шрайдерге шілде айында бас миы жарақаты және когнитивті бұзылыс диагнозы қойылып, түрме медициналық мекемесіне ауыстырылды.

Қыркүйек айында Азаптаудың алдын алу жөніндегі ұлттық орталық (NCPT) таратылып, оның мандаты Омбудсмен институтына берілді. БҰҰ сарапшылары NCPT-ны тиісті кеңессіз жабу туралы шешімге наразылық білдіріп, бұл қадам азаптаудың алдын алу жөніндегі күш-жігерге нұқсан келтіретінін ескертті.

ӨЛІМ ЖАЗАСЫ

Қыркүйек айында президент Садыр Жапаров баланы зорлау және баланы немесе ересек әйелді зорлау және өлтіру қылмысы үшін өлім жазасын қайта енгізуді ұсынды. Бұл қадам жасөспірім қызды ұрлау, зорлау және өлтіру оқиғаларынан кейін жасалды, бұл қоғамның кең ауқымды ашуын тудырды. Адам құқықтарын қорғаушылар өлім жазасын қайта енгізу Қырғызстанның халықаралық міндеттемелерін бұзады, сонымен бірге жыныстық зорлық-зомбылықтың түпкі себептерін жою немесе тежеу қажет емес деген алаңдаушылық білдірді. 10 желтоқсанда Конституциялық Сот ұсынылған түзетуді конституцияға қайшы және халықаралық міндеттемелерді бұзады деп қабылдамады.

ЛГБТИ ӨКІЛДЕРІ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Қыркүйек айында ӘМШ-нда Қырғызстан ЛГБТИ өкілдерінің құқықтарына қатысты барлық ұсыныстарды, соның ішінде жыныстық бағдар мен гендерлік сәйкестікті қорғалатын сипаттамалар ретінде қосу үшін кемсітушілікке қарсы заңнамаға түзетулер енгізуді қабылдамады. Қырғызстан өкілдері ұсыныстар елдің «дәстүрлі құндылықтары» мен әлеуметтік нормаларына сәйкес келмейді деп мәлімдеді.

ДІНИ СЕНИМ БОСТАНДЫҒЫ

Діни сенім бостандығы құқығын айтарлықтай шектейтін жаңа заң қаңтар айында күшіне енді. Заң тіркелмеген барлық діни қызметке тыйым салуды жалғастырды, қайта тіркеудің жаңа талаптарын енгізді және тіркеуді сол аймақта тұратын кемінде 500 ересек азаматы бар топтармен шектеді. Сондай-ақ, заң қоғамдық орындар мен ғимараттарда «адамды анықтауға мүмкіндік бермейтін» діни киім киюге қарсы кемсітушілік ретінде жалпы тыйым салды. Ақпан айында БҰҰ-ның бес арнайы баяндамашысы жаңа заңға, атап айтқанда, діни әдебиетке тыйым салу және діни қауымдастықтарды жабу үшін түсініксіз «экстремизм» негіздерін пайдалануға қатысты алаңдаушылықтарын қайталады. Олар заңның діни азшылықтарға диспропорционалды түрде бағытталғанын ескертті.

Наурыз айында сот «Шынайы және еркін реформа» адвентистік шіркеуін «экстремисттік» деп танып, оның жұмысына тыйым салды. Шілде айында оның пасторы, ресейлік Павел Шрайдер әділетсіз сот процесінен кейін «нәсілдік, этникалық, ұлттық, діни немесе аймақтық араздықты қоздырғаны» үшін үш жылға бас бостандығынан айырылды. Ол мерзімін өтегеннен кейін депортациялануы мүмкін. Оның апелляциялық шағымы бірнеше рет кешіктірілді және жыл соңында әлі де қаралуда болды.

Сәуір айында полиция Ош және Жалал-Абат облыстарында рейдтер жүргізіп, қоғамдық орындарда никаб киген 300-ден астам әйелді тоқтатты. Кем дегенде 29 әйелге айыппұл салынды, жүздеген адамға ресми ескерту жасалды.

МӘЖБҮРЛІ ТҮРДЕ КӨШІРУ

Сәуір айында Ош қаласының билігі күштеп көшірілген тұрғындармен тиісті кеңес алмай немесе оларға өтемақы төлемей, Навои көшесіндегі – негізінен этникалық өзбектер тұратын аудандағы – шамамен 200 үйді ішінара бұза бастады. Көше 2010 жылы қаладағы этникалық аралық қақтығыс кезінде ең көп зардап шеккен аудандардың бірі болды және кейінірек халықаралық көмекпен қалпына келтірілді.

Маусым айында Нәсілдік кемсітудің барлық түрлерін жою Комитеті Ош қаласын қайта құру

жоспарларына дәстүрлі өзбек аудандарын қайта құру кірмегені үшін сынға алды.

САЛАУАТТЫ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ҚҰҚЫҚ

Шілде айында геологтар, экологтар және тұрғындар Қызыл-Омпол кен орнында титанмагнетит минералын өндіру бойынша пилоттық жобаның басталуына қатысты алаңдаушылық білдірді. Бұрын Қызыл-Омполдағы өндіру жұмыстары тек техникалық және экологиялық бағалаулар жарияланғаннан кейін ғана басталады деген уәделерге қарамастан, бұл құжаттарды жарияламай жұмыс басталып кетті.

РЕСЕЙ

Ресей Федерациясы

Ресей Украинаға қарсы агрессивті соғысын жалғастырды. Сөз бостандығы, бейбіт жиналу және бірлесу бостандығына шектеу күшейе түсті. Интернет цензурасы қатай түсті. Дін мен сенім бостандығын бұзу жалғасты. Заңнама наразылық білдірушілерді қудалау үшін қару ретінде пайдаланды. Негізсіз айып бойынша заңсыз ұстау, тәуелсіз және бейтарап тергеу мен әділ сот құқық қорғау және сот жүйелерінің ерекшелігі болып қала берді. Азаптау және басқа да қатыгездік кең таралып, жазасыздықпен жасалған. Ұсталғандар адамгершілікке жатпайтын немесе қорлайтын жағдайларда ұсталды. Шектеуші талаптар мигрант балалардың көпшілігінің мектепке баруына кедергі келтірді. ЛГБТИ қауымдастығы заңсыз болып қала берді және квир мәдениеті басылды. Тұрмыстық зорлық-зомбылық заңнамалық күн тәртібінен тыс қалды. Аймақтық билік органдарының көпшілігі түсік жасауға кедергілер енгізді. Климаттың өзгеруіне қарсы шаралар қабылдау міндеттемелерінен экономикалық мәселелер басым болды.

Анықтама

Украинаға қарсы агрессиялық соғыс Ресейдің Украина аумақтарын басып алуымен және халықаралық гуманитарлық құқықты,

соның ішінде соғыс қылмыстары мен халықаралық құқық бойынша басқа да қылмыстарды одан әрі бұзуымен жалғасты (Украина туралы ақпаратты қараңыз).

Сәуір айында Ресей күштері 2024 жылдың тамыз айынан бері Украина күштері басып алған Курск облысының бөліктерін қайтарып алды.

Украина Ресей ішіндегі әскери және басқа да нысандарға, соның ішінде мұнай мен газ өндіру және экспорттау нысандарына шабуылдарды кеңейтті, бұл жергілікті отын тапшылығын тудырды. Мұндай шабуылдардың бірқатары адамдардың қаза табуына және азаматтық инфрақұрылымның зақымдалуына әкелді.

Үкімет кейбір салықтарды көтерді және соғыс уақытындағы бюджетті толтыру үшін басқа шаралар қабылдады. Экономикалық өсім баяулады, инфляция жоғарылап, өмір сүру құны өсе берді.

Ресей БҰҰ-ның Ресей бойынша арнайы баяндамашысының мандатымен ынтымақтастық жасаудан әлі де бас тартуда.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ БҰЗУ

Ресейге әкеткен украиндық әскери және азаматтық тұтқындарға қатысты адам құқықтарының өрескел бұзылуы жалғасты. Бұл бұзушылықтарға күштеп жоғалып кету, заңсыз тұтқындау, байланыссыз ұстау, азаптау және басқа да қатыгездік және әділетсіз сот істері кірді. Кейбір әрекеттер соғыс қылмыстары мен адамзатқа қарсы қылмыстармен бірдей болды.¹

Қыркүйек айында ұсынылған ЕҚЫҰ баяндамасында украин әскери тұтқындарына тұтқын кезінде «кеңінен әрі жүйелі түрде азаптау мен қатыгездік» жасалғаны көрсетілді, сондай-ақ шайқас алаңында және тұтқында соттан тыс өлім жазасын қоса алғанда, адам құқықтарының басқа да бұзышылықтары құжатталған.

Украина энергетикалық инфрақұрылымына Ресейдің шабуылдары күшейгеннен кейін, қыркүйек айынан бастап Украина Ресейдің энергетикалық нысандарына шабуыл жасап, бірнеше аймақта уақытша жергілікті электр қуатының үзілуіне себеп болды (Украина туралы ақпаратты қараңыз).

СӨЗ БОСТАНДЫҒЫ

Сөз бостандығы қатаң шектелген күйінде қалды. Украинаға қарсы соғысқа наразылық білдіріп, үкімет саясатын және жеке шенеуніктерді сынаған немесе басқа да келіспеушілігін білдірген адамдар әртүрлі әкімшілік және қылмыстық істер бойынша қатаң жазаларға тап болды.

Наурыз айында Жоғарғы Сот трансгендер белсенді Марк Кислицынға қатысты 12 жылға бас бостандығынан айыру жазасын күшінде қалдырды, ол Ресейдің Украинаға кең ауқымды басып кіруіне қарсы бейбіт наразылық ретінде Украина банк шотына 865 рубль (шамамен 10 АҚШ доллары) аударған болатын. Билік бұл ақша «Украина қарулы күштерінің қажеттіліктері үшін» жіберілгенін мәлімдеді.²

Сәуір айында Санкт-Петербургтегі сот бұрынғы медицина студенті Дарья Козыреваны 32 айға бас бостандығынан айыру жазасына кесті. Оған Ресейдің Украинадағы соғысын сынаған блог жариялап, Азаттық радиосы жаңалықтар ұйымына сұхбат бергені және Санкт-Петербургтегі ескерткішіне танымал украин ақыны Тарас Шевченко өлеңінен үзінді жапсырғаны үшін қарулы күштердің беделін түсірді деген айып тағылды.

Шілде айында Жоғарғы Сот «Халықаралық сатанистер қозғалысын» «экстремистік» ұйым деп танып, оған тыйым салды. Тыңдау жабық есік артында, болжамды ұйым өкілдерінің қатысуынсыз өтті. Қараша айында Санкт-Петербургтегі соты тыйым салынған қозғалысқа қатысты белгілер бар кітап пен стақан сақтағаны үшін 12 тәулікке әкімшілік қамауға алу жазасын тағайындады.

Қыркүйек айынан бастап «интернеттен экстремистік материалдарды әдейі іздеу» және виртуалды жеке желілерді (VPN) жарнамалау әкімшілік құқық бұзушылыққа айналып, айыппұлмен жазаланатын болды. Мұндай алғашқы айыппұл желтоқсан айында салынды.

Қазан айында StopTime тобының үш мүшесі көшеде өнер көрсеткені үшін тұтқындалып, 12-ден 13 күнге дейін әкімшілік қамауға алынды. Бірінші әкімшілік жаза мерзімі аяқталғаннан кейін музыканттардың үшеуіне де тағы 13 күн қамау тағайындады. Бұл мерзім аяқталғаннан кейін топтың екі мүшесі – әнші және гитарист – дереу тағы 13 күнге қамауға алынды. Өншіге билік тыйым салған әндерді орындап, қарулы

күштердің «абыройын түсіргені» үшін айыппұл салынды. Ақыры босатылғаннан кейін музыканттар елден кетті. Оларды қолдау үшін өнер көрсеткен басқа көше музыканттары да әкімшілік қамауға алынды.

АҚПАРАТҚА ИЕ БОЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Цензура қоғамдық өмірге еніп кетті. Әртүрлі тыйым салынған тақырыптарға сілтемелер, сондай-ақ «шетелдік агенттер» деп белгіленген немесе кездейсоқ «террористтер мен экстремистер» тізіміне енгізілген авторлардың музыкасы, кітаптары мен фильмдеріне тыйым салынды.

Билік веб-сайттарға, интернет платформаларына және әлеуметтік желілерге кіруді бұғаттау және интернет трафигін баяулату арқылы «егемен интернет» құру жөніндегі күш-жігерін жалғастырды.

Тамыз айынан бастап БАҚ реттеушісі Роскомнадзор құпия байланыс үшін кеңінен қолданылатын екі платформа - WhatsApp пен Telegram-ға шектеулер енгізді, бұл алаяқтардан қорғану үшін жасалған деп түсіндірілді. Пайдаланушылар Ресейде жасалған МАХ платформасына ауысуға мәжбүр болды, бұл құпиялыққа қатысты мәселелерді тудырды.

БЕЙБІТ ЖИНАЛУ БОСТАНДЫҒЫ

Билік наразылық акцияларына рұқсат беруден бас тартып, бейбіт наразылық білдірушілерді таратып, қудалауды жалғастырды. Қатаң шараларға қарамастан, наразылықтар Ресей бойынша жалғасты, бірақ шағын көлемде және жергілікті мәселелерге қатысты болды.

Алтай Республикасында жүздеген адам жергілікті губернаторға қарсы бірқатар бейбіт наразылық акцияларына қатысты. Кем дегенде сегіз наразылық білдіруші әкімшілік қамауға алынды.

БІРЛЕСУ БОСТАНДЫҒЫ

Билік азаматтық қоғамды тоқтату үшін заңнаманы, соның ішінде «шетелдік агенттер» және «жағымсыз ұйымдар» туралы заңнаманы қаруландырды жалғастырды.

Жыл ішінде тағы 219 ұйым, БАҚ және жеке тұлғалар «шетелдік агенттер» деп танылды. «Шетелдік агенттің міндеттерін орындаудан жалтару» үшін әкімшілік және қылмыстық

заңнама бойынша қудалау артты, көптеген істер айыпталушылардың қатысуынсыз қаралды.

Қыркүйек айында қабылданған заңнамалық түзетулер «шетелдік агенттер» деп саналатын ұйымдарға кез келген білім беру немесе оқытушылық қызметті жүргізуге тыйым салды, оларды «әлеуметтік бағдарланған үкіметтік емес ұйымдарға» берілетін муниципалдық қолдау мен жеңілдіктерден айырды және ауыртпалық түсіретін ережелерді белгіледі.

Қазан айында енгізілген Қылмыстық кодекске түзетулер билік органдарына бұрынғыдай екі емес, бір әкімшілік жазадан кейін «шетелдік агенттер» туралы заңнаманы қайталап бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартуға мүмкіндік берді.

Amnesty International және Human Rights Watch сияқты тағы тоқсан бес ұйым «жағымсыз» деп танылды.

Мамыр айында Мәскеу соты сайлауды бақылаушы «Голос» ұйымының тең төрағасы Григорий Мелконянцты «жағымсыз» ұйымның қызметін ұйымдастырды» деген айыппен бес жылға бас бостандығынан айыруға үкім шығарды және оған тоғыз жылға кез келген азаматтық қызметпен айналысуға тыйым салды.

ДИНИ СЕНИМ БОСТАНДЫҒЫ

Діни сенім мен сенім бостандығы құқығын бұзу жалғасты.

Иегова күәгерлері «экстремизм» айыптаулары бойынша өз бетінше қудалануды жалғастырды. Қазан айындағы жағдай бойынша кем дегенде 157 адам бас бостандығынан айырылды, оның ішінде Ресей басып алған Украинадан келгендер де бар.

Қараша айындағы жағдай бойынша кем дегенде 10 баптист қауымдастығына ресми түрде тіркелмей және өз қызметі туралы билікке хабарламайынша жиналуға тыйым салынды.

НАРАЗЫЛЫҚТЫ БАСУ

Экстремизм, терроризм, мемлекетке опасыздық, тыңшылық және «шетел мемлекетімен, шетелдік немесе халықаралық ұйыммен құпия ынтымақтастық» сияқты саяси себептермен қылмыстық қудалау көбейді. Ресейдің ішінде және сыртында оппозициялық саясаткерлерге, сондай-ақ олар өкілдік ететін

қозғалыстарға қарсы репрессиялық әрекеттер олардың серіктестеріне қарсы жаппай репрессияларға жол ашты.

Наурыз айында Санкт-Петербургтегі әскери сот Александр Скобовты әлеуметтік желілердегі жазбалары және Литвадағы «Еркін Ресей форумы» ұйымдастырған конференцияға қатысқаны үшін терроризм айыптары бойынша 16 жылға бас бостандығынан айыруға үкім шығарды. Бұрын «қалаусыз» деп танылған ұйым кейіннен тамыз айында «террористік» деп танылды.

Қазан айында Яблоко партиясының көрнекті мүшесі Максим Круглов әлеуметтік желідегі жазбалары үшін «қарулы күштер туралы жалған жаңалықтар таратты» деген айыппен ұсталып, «террористер мен экстремистер» тізіліміне енгізілді. Тергеу жыл соңында жалғасып жатты. Яблоконың тағы бірнеше көрнекті мүшесі негізсіз қамауға алынып, сотталды немесе оларға айыппұл салынды.³

Сондай-ақ қазан айында Федералдық қауіпсіздік қызметі (ФҚК) Ресейдің агрессиялық соғысына қарсы тұрғаны үшін жер аударылған көрнекті тұлғалар құрған Соғысқа қарсы комитеттің 23 мүшесіне айып тақты. Оларға «террористік қауымдастықты ұйымдастыру» және «билікті күштеп басып алуды» жоспарлау айыптары тағылды, бұл қылмыстар үшін өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасы қолданылуы мүмкін.

Қараша айында Жоғарғы Сот қайтыс болған ар-ұждан тұтқыны Алексей Навальныйдың әріптестері құрған АҚШ-та тіркелген Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қорды (АFC) «террористік ұйым» деп таныды.

ЗАҢСЫЗ ҚАМАУ ЖӘНЕ ӘДІЛЕТСІЗ СОТПАР

Ойдан шығарылған айыптаулар бойынша негізсіз ұстау құқық қорғау жүйесінің ерекшелігі болып қала берді. Тергеулер іс жүргізу бұзушылықтармен жүргізілді; сот процестері, соның ішінде саяси астары бар істер әділетсіз болды.

Қаңтарда Алексей Навальныйдың үш адвокаты – Вадим Кобзев, Алексей Липцер және Игорь Сергунин – бес жарым жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасына кесілді. Оларға өз клиенттеріне түрмеден тыс жерде әріптестерімен байланысуға көмектескені үшін

«экстремистік қауымдастыққа қатысу» айып тағылды.

Наурыз айында соғысқа қарсы әлеуметтік желілердегі жазбалары үшін алты жылға бас бостандығынан айырылған журналист Мария Пономаренко «түзеу колониясының жұмысын бұзу» деген жаңа айыптар бойынша 22 айға бас бостандығынан айыру жазасына кесілді. Тамыз айында оған қарсы осы айып бойынша тағы бір іс қозғалды.

Алексей Навальныйдың жақтастарын қудалау күшейе түсті. Сәуір айында төрт журналист – Антонина Фаворская, Сергей Карелин, Константин Габов және Артем Кригер – АСФ-пен ынтымақтастық жасады деген айыппен бес жылға бас бостандығынан айырылды (жоғарыда қараңыз). Желтоқсан айындағы жағдай бойынша АСФ-ке қайырымдылық жасаған адамдарға қарсы жалпы алғанда 100-ден астам іс қозғалды.

Мамыр айында адам құқықтары жөніндегі адвокат Мария Бонцлер «шетел мемлекетімен құпия ынтымақтастық жасады» деген айыппен негізсіз тұтқындалып, қамауға алынды. Тамыз айындағы сот отырысында оның адвокаты істі ФСБ қызметкері басқа адвокатты кінәлі деп тапқысы келгенін және оның ісіндегі дәлелдер бұрмаланғанын мәлімдеді.

Шілде айында Мәскеудегі әскери сот көрнекті жазушы Борис Акунинді «шетелдік агенттің міндеттерін орындаудан жалтару» және Украинаны қолдағаны үшін «терроризм» айыптаулары бойынша сырттай 14 жылға бас бостандығынан айыру жазасына кесті. Желтоқсан айында ол шетелдік агенттің талаптарын орындамағаны үшін сырттай тағы бір жылға бас бостандығынан айыру жазасына кесілді.

АЗАПТАУ ЖӘНЕ БАСҚА ДА ҚАТЫГЕЗДІК

Қамаудағы азаптау және басқа да қатыгез қарым-қатынас кең таралған күйінде қалды, сондай-ақ кінәлілердің жазасыз қалуы да кең таралған. Ұсталғандар адамгершілікке жатпайтын немесе қорлайтын жағдайларда ұсталды және оларға көбінесе медициналық көмек көрсетілмей, сыртқы әлеммен байланыс болмады.

Маусым айында құқық қорғау органдарының қызметкерлері Екатеринбург қаласында

бұрынғы қылмыстарды тергеуге байланысты ондаған этникалық өзірбайжандары тұтқындалды. Ұсталғандардың бірі бөріні шамамен бір сағат бойы қырып-соғып, электр тогымен азаптағанын айтып берді. Бірнеше адам ауруханаға жатқызылды, ал екі ер адам қамауда қайтыс болды.

Шілде айында Алтай өлкесіндегі түзету колониясына ауыстырылғаннан кейін, түрмеде отырған оппозицияшыл Алексей Горинов жазалау оқшаулау камерасына (ШИЗО) негізсіз жатқызылып, онда екі айдан астам уақыт бойы адамгершілікке жатпайтын және қорлайтын жағдайда ұсталды. Қыркүйек айында ол қараша айында ШИЗО-ға қайта ауыстырылғанға дейін екі айға қатаң режимдегі оқшаулау камерасына негізсіз орналастырылды.

2023 жылы жалған «терроризм» айыптаулары бойынша 13 жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айырылған адам құқықтарын қорғаушы Бахром Хамроевтың отбасы оның жаза камерасына негізсіз қамалғанын, оған қатыгездік көрсетілгенін және тиісті медициналық көмек көрсетілмегенін хабарлады. Тамыз айында ол отбасылық үйінен мыңдаған шақырым қашықтықта орналасқан солтүстіктегі ең қатаң режимдегі түзеу колониясына ауыстырылды.

Әлеуметтік желілерде билікті сынағаны үшін жеті жылға бас бостандығынан айырылған белсенді Михаил Кригер жазалау камерасына өз бетінше қамауды қоса алғанда, қатыгездікке қарсы наразылық ретінде 50 күнге жуық аштық жариялады.

Қыркүйек айында Ресей Азаптау мен адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетті қорлайтын әрекет пен жазалаудың алдын алу жөніндегі Еуропа конвенциясынан ресми түрде шықты.

ЖАЗАСЫЗДЫҚ

Қоғамнан мыңдаған өтініш түскеніне қарамастан, 2023 жылы ұрлауға қатысты тергеуде ешқандай алға басу болған жоқ және жас шешен әйелі Седа Сулейманованың «арнамыс үшін өлтірілді» деген күдік туғызды. Оның орнына, Седа Сулейманова жоғалып кеткеннен бері әділеттілік үшін күресіп келе жатқан оның досы Елена Патьева жыл ішінде бірнеше рет ұсталып, жеке пикеттер өткізгені үшін 10 күндік әкімшілік қамауға алынды.

Verstka тәуелсіз БАҚ Украинадағы Ресей әскери күштерінде кең таралған қаржылық бопсалау, соттан тыс өлім жазалары, азаптау және басқа да қатыгездік әрекеттер туралы хабарлады, ол әрекеттер негізінен жоғары лауазымды офицерлер тарапынан толықтай жазасыз қалды.

Қыркүйек айында АСФ оппозициялық көшбасшы Алексей Навальныйдың 2024 жылы түрмеде қайтыс болғаны екі белгісіз шетелдік сот-медициналық зертханалардың талдау нәтижелері мен оның камерасынан алынған фотосуреттерді келтіре отырып, уланудан болды деп мәлімдеді. Бұл айыптар ешқандай ресми тергеуге апарған жоқ.

БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Сәуір айында билік мигрант балалары үшін орыс тілінен тест тапсыруды міндетті деп таныды және мектепке бару шарты ретінде олардың да, ата-аналарының да елге заңды түрде кіргенін растайтын құжат талап етті. Қыркүйек айында білім беруді реттеуші Рособрадзог мигрант отбасыларынан шыққан балалардың 87%-дан астамы оқуға түсу талаптарына сай келмегенін хабарлады.

ЛГБТИ ҚҰҚЫҚТАРЫ

Билік ЛГБТИ жеке басын білдіруді қылмыстық жауапкершілікке тартуды және квир мәдениетін басуды жалғастырды. Жеке тұлғалар «ЛГБТ насихаттауы» және «экстремизм» үшін әкімшілік және қылмыстық заңнама бойынша заңсыз нысанаға алынды. ЛГБТИ-ге қолайлы орындарға рейд жасау жалғасты. Кітап дүкендері, баспалар, БАҚ және онлайн кинотеатрлар цензураға тап болды және мәдени шығармаларды айналымнан алып тастауға, оларды редакциялауға немесе айыппұл төлеуге мәжбүр болды.

Қараша айында жабық сот отырысында Мәскеудегі сот Men Travel туристік компаниясының иесі Андрей Котовты қайтыс болғаннан кейін «экстремистік ұйым – ЛГБТ қозғалысына» қатысып, көмелетке толмағандарды порнографияны тарату үшін пайдаланғаны үшін кінәлі деп тапты. Ол 2024 жылдың қарашасында тұтқындалып, тұтқындалу және қамауда ұстау кезінде азаптау мен басқа да қатыгездікке шағымданды. Келесі

айда оның адвокатына Андрей Котовтың өзіне-өзі қол жұмсағаны туралы хабарланды.

Мамыр айында Мәскеуде үш кітап баспагері тұтқындалып, экстремизмге қатысты айыптармен үйқамаққа алынды, олар филиалдық баспаханалар шығарған кітаптарда «ЛГБТ насихатын жүргізді» деген айыппен қамауға алынды.

ӘЙЕЛДЕР МЕН ҚЫЗДАРҒА ҚАРСЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ

Сауалнамалар тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес туралы заңнаманы енгізуді қоғамның қатты қолдайтынын көрсеткенімен, заң шығарушылар ешқандай шара қолданбады, тіпті қарапайым реформалық күш-жігерді де назарға алмады.

ЖЫНЫСТЫҚ ЖӘНЕ РЕПРОДУКТИВТІК ҚҰҚЫҚТАР

Аймақтық билік органдары түсік жасатуға кедергі енгізуді жалғастырды, оның ішінде түсік жасатуға қарсы шараларды қаржылай ынталандыру. Қызмет көрсетушілер қысымның артуына және кейбір жағдайларда билік органдарының процедураға тыйым салатын бейресми нұсқауларына тап болды. Түсік жасатқысы келетін жүкті әйелдер жүктілікті жалғастыруға мәжбүр болғанын хабарлады. Кейбіреулері түсік жасату үшін басқа аймақтағы клиникаға баруға мәжбүр болды. Мамыр айындағы жағдай бойынша, кем дегенде сегіз аймақтағы билік органдары туу көрсеткіштерін жоғарлату мақсатында жүкті көмелетке толмағандарға бір реттік төлем енгізді. Федералды деңгейде «түсікті мәжбүрлеуге» тыйым салу туралы үндеулер барған сайын күшейе түсті

ТАЗА ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ИЕ БОЛУ ҚҰҚЫҒЫ

Қазан айында Greenpeace үкіметтік емес ұйымы Ресейдің «қазба отынымен және үгіт-насихатпен жүргізілетін соғыс экономикаға» еніп, ішкі экологиялық апатқа ұшырағанын және жаһандық тұрақтылыққа әсер еткенін атап өтті. Мұның себебі «азаматтық қоғамға қарсы қуғын-сүргіннің күрт күшеюі... [бұл] Ресейдегі экологиялық ахуалды түбегейлі өзгертті» деп айтылды.

Ресей қыркүйек айында жаңартылған ҰДК-ны ұсынды, дегенмен Климат өзгеруі бойынша өнімділік индексі сарапшылардың айтуынша жоспарланаған қалдықтар деңгейі іс жүзінде қазіргі қалдық деңгейінен жоғары екенін атап өтті. Climate Action Tracker Ресейдің жалпы климаттық саясатын, мақсаттарын және іс-әрекеттерін Париж келісімінің 1,5°C мақсатына жету үшін «мүлдем жеткіліксіз» деп бағалады.

-
1. “Russia/Ukraine: Ill-treatment of Ukrainians in Russian captivity amounts to war crimes and crimes against humanity”, 4 March 1
 2. “Russia: Release transgender activist Mark Kisliitsyn”, 29 August 1
 3. “Russia: Authorities step up criminal reprisals against anti-war Yabloko party”, 5 December 1

ӘЛЕМДЕГІ АДАМ

ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ

2026 СӘУІР

Өткен жыл адам құқықтары бұзылуы дәл осындай көрінісін елестетуі мүмкін. Авторитарлық әрекеттер бүкіл әлемде күшейе түсті. Құқықтарға қарсы риторика және әлеуметтік жағынан аз қамтылған топтарға қатысты кемсітушілік артып келеді. Адам құқықтарын қорғау жасалған шаралар әріқарай тыс қала бере ма?

Amnesty International ұйымының 2026 жылғы «Әлемдегі адам құқықтарының жағдайы» атты жыл сайынғы есебінде адам құқықтарының кең ауқымды тақырыптары бойынша ұлттық, аймақтық және жаһандық дамуы бағаланады. Онда мемлекеттердің халықаралық ережелерге негізделген жүйені бұзуы, миллиондаған адамдардың өміріне әсер ететін мәселелерді шешуге кедергі келтіргені атап өтіледі. Сондай-ақ, онда қарулы қақтығыстар, наразылықты басу, кемсітушілік, экономикалық және климаттық әділетсіздік, гуманитарлық көмектің кенеттен тоқтатылуы және технологияны дұрыс пайдаланбау сияқты үрдістер анықталған. Бұл үрдістердің көпшілігі 2026 жылдан кейін де жалғасуы мүмкін.

Баяндамада 2025 жылы 144 елдегі адам құқықтарына қатысты мәселелер құжатталады, жаһандық және аймақтық мәселелерді байланыстырады және болашаққа көз жүгіртеді. Онда үкіметтер мен басқа да тараптардың адамдар өмірін жақсарту үшін іс-қимыл жасауға үндеу бар. Бұл үкімет басшылары, саясаткерлер, қорғаушылар, белсенділер және адам құқықтарына қызығушылық танытқан кез келген адам үшін маңызды оқу құралы болып табылады.

[amnesty.org](https://www.amnesty.org)

AMNESTY
INTERNATIONAL

